

Економічна рівновага: сутність та класифікація.

Савченко Т. Г.

Анотація. Савченко Тарас Григорович, кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України». У статті проведено порівняльний аналіз визначень рівноважних станів у економіці та інших суспільних, природничих та технічних науках. Також систематизовано основні напрямки дослідження економічної рівноваги. Запропоновано класифікацію видів економічної рівноваги.

Ключові слова: економічна рівновага, напрямки досліджень економічної рівноваги, класифікація видів економічної рівноваги.

Аннотация. Савченко Тарас Григорьевич, кандидат экономических наук, доцент кафедры банковского дела Государственного высшего учебного заведения «Украинская академия банковского дела Национального банка Украины». В статье проведен сравнительный анализ определений равновесных состояний в экономике и других общественных, естественных и технических науках. Также систематизированы основные направления исследования экономического равновесия. Предложена классификация видов экономического равновесия.

Ключевые слова: экономическое равновесие, направления исследований экономического равновесия, классификация видов экономического равновесия.

Summary. Savchenko Taras Grigorovych, candidate of economic sciences, associate professor of banking department of State Higher Educational Institution «Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine». In the article a comparative analysis is conducted between an equilibrium in an economy and equilibrium in other social, natural and engineering sciences. Basic directions of economic equilibrium researches are also systematized. Classification of economic equilibrium types is offered.

Keywords: economic equilibrium, directions of economic equilibrium researches, classification of economic equilibrium types.

Постановка проблеми. Вивчення рівноважних станів є одним із ключових напрямків розвитку економічної науки. Абстрактність та загальний характер терміну «економічна рівновага» обумовлюють певну аморфність та невизначеність його сутності. З іншого боку, нерозвиненість наукових підходів щодо розуміння сутності економічної рівноваги обумовлює зниження наукової цінності результатів досліджень рівноважних станів в економіці через проблеми пов'язані із розумінням предмету дослідження.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Для вивчення наукових підходів до визначення рівноважних станів у економіці та інших науках нами використовувались авторитетні наукові довідково-енциклопедичні джерела [1; 2; 4; 5; 6; 10]. При визначенні основних підходів до вивчення економічної рівноваги нами переважно використовувались фундаментальні роботи зарубіжних науковців з економічної теорії, макроекономіки та мікроекономіки [11; 12; 14; 16]. У процесі дослідження наявних підходів до класифікації рівноважних станів, крім зазначених вище джерел, опрацьовувались дисертаційні дослідження російських науковців Белолипецкого В. Г. [15] та Стародубовой Н. Н. [20].

Невирішені раніше аспекти проблеми. У процесі дослідження економічної рівноваги вчені зосереджуються на детальному вивченні певних аспектів окремих видів (перш за все ринкової) економічної рівноваги або використовують поняття «економічна рівновага» у якості загального принципу дослідження економічних процесів не деталізуючи його зміст. Поза увагою науковців залишається проблема формування фундаментальних наукових підходів до визначення сутності економічної рівноваги. На нашу думку, такі наукові підходи можуть формуватись на основі: порівняльного аналізу рівноваги в економічних та інших (суспільних, природних та штучних) системах; узагальнення напрямків дослідження економічної рівноваги та розробки комплексної класифікації видів економічної рівноваги.

Цілі статті. Мета написання статті полягає у формуванні ґрунтовних та комплексних наукових підходів до розуміння сутності економічної рівноваги.

Виклад основного матеріалу.

1. Порівняльний аналіз рівноважних станів у суспільних, природних та штучних системах.

Використовуючи матеріали авторитетних енциклопедичні видань простежимо зміст та еволюцію уявлень щодо рівноваги у межах різних галузей знань. У енциклопедії Брокгауза та Ефрона (1890 р.), наводяться два визначення рівноваги: політична рівновага та рівновага сил [1, с. 472]. Під рівновагою політичною розуміється принцип, у силу якого держави намагаються не допустити такого посилення одної або декількох із них, що було б небезпечним для інших. Поняття «рівновага сил» розглядається у контексті статички, як розділу механіки, у якому розглядаються умови рівноваги сил, що прикладені до тіла. При рівновазі сил вимагається, щоб жодна точка тіла не мала прискорення.

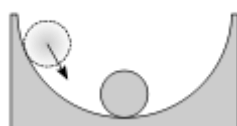
У третьому виданні Великої Радянської енциклопедії (1975 р.) розглядається сутність наступних понять: рівновага механічної системи, рівновага статистична, рівновага термодинамічна, рівновага хімічна, теорія рівноваги [2, с. 325-327]. Рівновага механічної системи – це стан механічної системи, яка знаходиться під дією сил, при якому усі її точки знаходиться у спокої по відношенню до обраної системи відліку. У випадку системи із одним ступенем свободи достатньою умовою рівноваги механічної системи є наявність локального екстремуму в точці, що досліджується. Умовою локального екстремуму функції, що диференціюється є рівність нулю її першої похідної. Для визначення, коли дана точка є максимумом або мінімумом необхідно проаналізувати її другу похідну.

Стійкість механічної рівноваги системи із одним ступенем свободи може характеризуватись трьома варіантами (рис. 1). По-перше, друга похідна менша нуля, тобто потенціальна енергія системи знаходиться у стані локального максимуму, як наслідок, стан рівноваги не стійкий. Якщо системи буде зміщена на невеликий проміжок, вона продовжить рух за рахунок сил, що на неї діють. По-друге, якщо друга похідна більша нуля, то потенціальна енергія системи знаходиться у стані локального мінімуму, як наслідок, стан рівноваги є стійким.

По-третє, якщо друга похідна дорівнює нулю, то в даній області енергія не варіюється, а положення рівноваги є байдужим, тобто якщо система буде зміщена на невелику відстань, вона залишиться у новому стані. Якщо система має декілька ступенів свободи, то можна отримати різні результати для різних напрямків, однак рівновага буде стійкою тільки у випадку її стійкості для усіх напрямків.

Нестійка рівновага

Стійка рівновага

Байдужа рівновага

Рис. 1 – Види стійкості механічної рівноваги

Наша думка щодо подібності підходів до визначення рівноважних станів у різних науках підтверджується схемою визначення стійкості рівноважних станів в економіці, яка наведена у роботі німецьких науковців [3, с. 25]. Вони зазначають, що у залежності від зовнішніх впливів рівновага може бути стабільною, невизначеною або нестійкою. Сутність зазначених видів економічної рівноваги у значній мірі збігається із видами механічної рівноваги, а для наочної ілюстрації наведених положень німецькі науковці наводять рисунок ідентичний наведеній вище ілюстрації рівноваги в механіці.

Також у Великій Радянській енциклопедії описується хімічна рівновага: стан системи, у якій зворотно протікає одна або декілька хімічних реакцій, причому для кожної із них швидкості прямої та зворотної реакцій рівні, внаслідок чого склад системи залишається постійним, доки зберігаються умови її існування.

Одним із ключових понять фізики, яка в певній мірі об'єднує наведені вище визначення механічної та хімічної рівноваги є «термодинамічна рівновага»: стан термодинамічної системи у який вона самовільно приходить через достатньо великий проміжок часу в умовах ізоляції від зовнішнього середовища, після чого параметри стану системи уже не змінюються із часом. При рівновазі

термодинамічній у системі припиняються усі незворотні процеси, що пов'язані із дисипацією енергії – теплопровідність, дифузія, хімічні реакції і т.д. Рівноважний стан системи визначається значенням її зовнішніх параметрів (об'єм, напруга електричного або магнітного поля і т.д.), а також значенням температури. На практиці умова ізолюваності означає, що процеси встановлення рівноваги протікають набагато швидше, ніж відбуваються зміни на кордонах системи (тобто зміни зовнішніх по відношенню до системи умов) і здійснюється обмін системи з оточенням речовиною і енергією. У реальних процесах часто реалізується неповна рівновага, проте міра цієї неповноти може бути істотною і неістотною.

У Великій Радянській енциклопедії, поряд із наведеними вище визначеннями рівноваги у межах природничих (фізика, хімія) та технічних (механіка) наук, також розкривається сутність соціально-історичних концепцій, які згруповані під назвою «теорія рівноваги» [2, с. 326-327]. Зазначається, що дані теорії намагаються пояснити процеси розвитку та флуктуації суспільства та його елементів на основі принципу рівноваги, запозиченого із природничих наук. Дані концепції не являють собою теорії у строгому розумінні: поняття рівноваги використовується у якості загального пояснюючого принципу. Зокрема, коротко розглядаються наступні концепції рівноваги: XVII століття (Б. Спіноза, Т. Гоббс, Г. Лейбніц); XVIII століття Фур'є; XIX століття (О. Конт, Г. Спенсер, А. Смолл, Л. Уорд); початок XX століття (А.А. Богданов). У якості підсумку зазначається, що поняття рівноваги і пов'язане з ним поняття стійкості відіграють важливу евристичну роль у вивченні динамічних систем, що розвиваються, виступаючи у якості однієї із умовних точок відліку. Проблема полягає лише у тому, що на основі даних понять неможна побудувати цілісного пояснення процесів у відповідних системах.

У великій енциклопедії, що видана у Російській Федерації у 2006 році [4, с. 254-259] наведено визначення термінів: рівновага військова, рівновага механічної системи, рівновага статистична, рівновага термодинамічна, рівновага хімічна, рівноваги теорія. Сутність зазначених термінів майже повністю збігається із змістом подібних термінів, що визначені у Великій

Радянській Енциклопедії, але їх зміст «очищено» від ідеологічного підтексту та скориговано на останні досягнення в науці.

Використання поняття рівноваги у математиці, у контексті вирішення прикладних задач економіки, може бути проілюстровано на основі теорії ігор. Поняття «рівновага» використовується як загальна назва принципів оптимальності ситуацій в некооперативних іграх, які характеризуються стійкістю до змін поведінки учасників або їх об'єднань.

Нами проаналізовані рівноважні стани у межах природничих та технічних наук які можуть бути потенційно цікавими в аспекті дослідження економічних процесів. Думки щодо подібності глибинного змісту рівноважних станів у економічних та інших (природних і штучних) системах висловлювали ряд науковців. Наприклад, у словнику сучасної економічної теорії Макміллана [5, с. 156], зазначається, що термін «equilibrium» (рівновага) запозичений із фізики та визначає таку ситуацію, коли економічні агенти або їх агрегати (наприклад ринки) не мають спонукальних причин до зміни своєї поведінки. У економічній енциклопедії за редакцією академіка Л.І. Абалкіна [6, с. 645], економічна рівновага визначається, як загальне поняття, що відноситься до різних ситуацій, які характеризуються взаємодією різноспрямованих сил, вплив яких взаємно погашається таким чином, що властивості системи залишаються незмінними. Зазначене визначення подібне до змісту наведених вище визначень рівноваги у механіці, хімії та фізиці.

Визначення поняття «рівновага» у природничих та технічних наук є досить об'єктивним: ґрунтується на виявлених залежностях та закономірностях (у більшості випадків підтверджених експериментально), що формалізуються математичним апаратом. З іншого боку, поняття «рівновага» у гуманітарних та суспільних науках характеризується двома специфічними рисами. По-перше, його доцільно розглядати з точки зору суб'єктивної природи окремої особистості, оскільки предметом досліджень даних наук є людина та пов'язані з нею процеси. По-друге, на нашу думку, також потрібно враховувати внутрішній потяг індивідуумів (в тому числі вчених) до рівноваги, як певного комфортного стану для окремої особистості.

Враховуючи зазначене вище, можна стверджувати, що термін «рівновага» у суспільних та гуманітарних науках є досить аморфним та суб'єктивним. Як наслідок, вербальна, математична чи інша формалізація поняття «рівновага» у межах гуманітарних та суспільних наук обов'язково повинна супроводжуватись певними застереженнями, що уточнюють умови та сферу її застосування. Оскільки економіка відноситься до суспільних наук, наведені вище твердження, також стосуються рівноваги в економіці.

Наведені думки щодо доцільності порівняльного аналізу рівноважних станів у соціально-економічних системах та в інших системах (фізичних, біологічних, штучних) підтверджуються змістом підручника «Моделирование экономической динамики» [7, с. 27-28], автори якого постійно проводять аналогії між соціально-економічними системами та системами, що є об'єктом досліджень у інших науках.

Одним із базових принципів дослідження Циліна А.М. [8, с. 4], за визнанням самого автора, є аналогія між рівноважними термодинамічними і економічними системами для незворотних і керованих процесів. Автор зазначає, що термодинамічні системи складаються з великого числа молекул, економічні - з багатьох індивідуальних учасників економічної взаємодії. У всіх цих системах управління є зміна умов загальних для всіх елементів, що складають систему (зміна температур, тиску, хімічних потенціалів в термодинаміці; цін, податків банківських ставок і т.д. в економіці).

Таким чином, можна зробити висновок, що рівновага є одним із основних атрибутів суспільних (в тому числі економічних), природних та штучних систем. Незважаючи на те що рівноважні стани у межах природних та штучних систем є достатньо об'єктивними (чіткі способи їх формалізації), а рівноважні стани суспільних систем (в тому числі економічних) вирізняються значною мірою суб'єктивності; рівновага у межах усіх систем має окремі спільні характеристики та властивості.

2. Напрямки дослідження економічної рівноваги.

Економічна наука є досить суб'єктивною, оскільки у кінцевому підсумку зводиться до вивчення та прогнозування економічних рішень індивідуумів. Як

наслідок, сутність такого абстрактного та узагальненого терміну як «економічна рівновага», у значній мірі визначається соціально-економічними умовами у межах яких він розглядається. Іншими словами, даний термін необхідно розглядати у контексті соціально-економічної парадигми, яка формується внаслідок впливу багатьох чинників, що знаходяться у взаємозв'язку (табл. 1).

Перша група чинників (переважно соціальні) через безпосередній вплив на свідомість індивідуумів визначають спосіб їх поведінки у економічних відносинах. Чинники другої групи (соціально-економічні) – приблизно в однаковій мірі впливають, з одного боку, на спосіб мислення та глибинні мотиви прийняття економічних рішень індивідуумами, а з іншого – на організацію та специфіку протікання економічних процесів.

Таблиця 1 – Основні чинники формування соціально-економічної парадигми

Переважаю соціальні	Переважаю економічні	Соціально-економічні
пануюча світоглядна парадигма («картина світу» переважної кількості індивідуумів)	розвиток інформаційних технологій	спосіб участі держави в соціально-економічних процесах (ринкова, командно-адміністративна або змішана моделі)
наукова картина світу	технологічний прогрес	транснаціоналізація соціально-економічних процесів
релігійні погляди	зміна структури споживання	демографічні тенденції
рівень освіти	зміна структури виробництва	екологічні проблеми
культурно-етнічні чинники		зменшення запасів природних ресурсів
		геополітичні тенденції
		географічні чинники

Чинники третьої групи (переважно економічні) – безпосередньо впливають на параметри економічних процесів. У дану групу доцільно включати загальні процеси, що обумовлюють розвиток (переважно ускладнення) форм організації економічних відносин, що у свою чергу призводить до уточнення сутності «економічної рівноваги».

Наведені вище чинники можуть різнонаправлено та із різною динамікою впливати на економічну поведінку представників різних соціальних груп, жителів окремих країн або регіонів світу. Крім того, наведені чинники

знаходяться у постійній взаємодії та можуть підсилювати або нівелювати вплив один одного. На нашу думку, сутність визначених у таблиці 1 чинників, є загальновідомою та не потребує подальшої деталізації. Використовуючи результати проведеної нами систематизації генезису теорій економічної рівноваги (які наведені у попередній роботі) можна прослідкувати вплив визначених чинників на розуміння сутності економічної рівноваги в межах окремих історичних періодів.

Враховуючи обґрунтовану нами тезу щодо значної суб'єктивності сутності терміну «економічна рівновага», який необхідно розглядати у межах певної соціально-економічної парадигми, ми вважаємо не доцільним формулювання узагальненого та універсального визначення «економічної рівноваги». Вважаємо за доцільне на основі систематизації наявних наукових підходів щодо розуміння сутності терміну «економічна рівновага», сформулювати власне (суб'єктивне) розуміння даного економічного феномену для уточнення предмету наших подальших досліджень рівноваги на фінансових ринках.

Узагальнивши наявні у науковій літературі підходи до вивчення економічної рівноваги ми виділили сім основних напрямків дослідження рівноважних станів у економіці:

1. часткова та загальна ринкова рівновага;
2. загальна економічна рівновага;
3. рівновага макроекономічних балансів: бюджету та платіжного балансу;
4. рівновага окремих суб'єктів економічних відносин: споживача та виробника (у тому числі внутрішньофірмова);
5. рівновага, як властивість економіко-математичних моделей;
6. плюралістичний підхід до економічної рівноваги.

Розглянемо більш детально зазначені напрямки дослідження економічної рівноваги. Найбільш широко висвітленим у науковій літературі [6, с. 645-646; 9; 10, с. 319; 21] є термін «ринкова рівновага», що використовується для позначення стану ринку коли попит та пропозиція збалансовані на певному рівні ціни (рівноважна ціна). У статті щодо рівноваги яка наведена у економічній енциклопедії за редакцією академіка Л.І. Абалкіна зазначається, що

серед багаточисельних визначень економічної рівноваги одним із найбільш розповсюджених є розуміння рівноваги, як стану економічної системи, який характеризується рівністю попиту та пропозиції усіх ресурсів. У даному випадку синонімом терміну «економічна рівновага» є «збалансованість».

У класичному підручнику з економіки Пола Самуельсона та Вільяма Нордхауса [11, с. 48] зазначається: ринковою рівновагою є така ситуація, при якій намір різних покупців та продавців урівноважені, тобто ринок встановлює рівноважну ціну, яка одночасно задовольняє бажання продавців та покупців. Дані дослідники також наводять власне бачення часткової та загальної ринкової рівноваги [11, с. 255-256].

Ринкова рівновага досить детально розглядається в одному із найпопулярніших англійських підручників з економічної теорії, авторами якого є Кемпбелл Р. Макконелл та Стенлі Л. Брю [12, с. 67-68, с. 224-235]. Причому спочатку розглядається порядок визначення рівноважної ціни та рівноважного обсягу на окремих ринках, а потім вивчаються підходи до визначення рівноважного ВВП.

У процесі дослідження часткової рівноваги у більшості випадків вивчаються наступні види ринків: товарів та послуг; факторів виробництва (земля, робоча сила та капітал); грошей. Ринки капіталу та грошей, з точки зору формування рівноважної ціни у вигляді ставки відсотку, доцільно розглядати у сукупності як фінансовий ринок.

Як зазначалось вище, поняття «рівновага» певною мірою ототожнюється із поняттям «рівноважна ціна», як наслідок методичні підходи до регулювання цін безпосередньо впливатимуть на стан економічної рівноваги. У зазначеному аспекті видаються цікавими ідеї Макаренка М.І. щодо структури механізму цінового регулювання. Він виділяє два блоки даного механізму: перший являє собою вплив держави на ціни, а другий – вплив цін на суміжні параметри економіки. Другий блок включає наступні цілі: на мікроекономічному рівні – здешевлення продукції та підтримка конкурентного середовища; на мезоекономічному – пропорційність розвитку галузей та регіонів; на макроекономічному – оптимальна рівновага макроринків; на мегаекономічному

– зовнішньоторговельна збалансованість економіки [13, с. 78-79]. Усі наведені цілі другого блоку прямо або опосередковано спрямовані на забезпечення рівноваги на різних рівнях економічної системи.

Другим магістральним напрямком вивчення рівноважних станів є дослідження *загальної економічної рівноваги*. Дослідження загальної економічної рівноваги досить тісно пов'язані із наведеними вище підходами до вивчення загальної ринкової рівноваги. Однак, у процесі вивчення загальної економічної рівноваги рівноважний стан розглядається як окрема характеристика певної макроекономічної системи (кейнсіанська та монетариська теорії); тоді як при дослідженні загальної ринкової рівноваги концентруються на умовах та механізмі забезпечення одночасної рівноваги на основних ринках (неокласичні теорії).

Специфіка предмета макроекономіки зумовлює використання особливих методів дослідження, насамперед, макроекономічного моделювання, а також принципів агрегування та рівноваги. Застосування останніх двох принципів в макроекономічному моделюванні можна розглянути на основі найпростішої моделі кругообігу відкритої економіки, яка складається із чотирьох основних агрегованих суб'єктів: сектору домогосподарств, підприємницького сектору, державного сектору та зовнішнього сектору. Умови рівноваги даної моделі відкритої економіки формалізуються за допомогою рівняння ВВП за видатками, що вважається одним із основних у кейнсіанській макроекономічній теорії.

Однією із найбільш відомих макроекономічних моделей рівноваги, що побудовані на кейнсіанській методології є модель IS-LM (модель Хікса), яка дозволяє знайти такі співвідношення номінальної ставки відсотка та доходу, при яких досягається спільна рівновага на ринках благ та грошей [14, с. 227-229].

Дослідженнями загальної рівноваги, як окремої характеристики певної макроекономічної системи, також активно займаються представники теорії монетаризму. Даний теоретичний напрямок ґрунтується на неокласичній кількісній теорії грошей І. Фішера, сутність якої виражається широко відомим рівнянням обміну. Воно відображає рівновагу (збалансованість) платіжних засобів (грошової маси) та товарно-грошових операцій (вартості товарів, робіт

та послуг, які продаються за гроші). Остаточна теорія монетаризму сформувалась у роботах М. Фрідмена, який сформулював постулати, що являють основою даної наукової концепції. У межах нашого дослідження найбільш цікавими є постулат щодо прагнення ринкової економіки, внаслідок своїх внутрішніх тенденцій, до рівноваги та саморегулювання; а також постулат щодо необхідності переважного використання грошових інструментів для регулювання економіки [15, с. 21-57, с. 216-249].

Сутність третього напрямку полягає у вивченні економічної *рівноваги макроекономічних балансів*: бюджету та платіжного балансу. Бюджетна рівновага відображає рівень збалансованості доходів та витрат бюджету, а рівновага платіжного балансу – збалансованість притоку та відтоку фінансових ресурсів по операціям з нерезидентами. У зазначеному вище контексті бюджетна рівновага розглядається як основний елемент «внутрішньої рівноваги», а рівновага платіжного балансу ототожнюється із «зовнішньою рівновагою».

Потрібно підкреслити, що даний напрямок вивчення рівноважних станів, на відміну від розглянутих вище, більше орієнтований на розробку саме практичних заходів державної політики. Інструменти регулювання внутрішньої та зовнішньої рівноваги у більшості випадків розглядаються у межах монетарної (грошово-кредитної) та фіскальної (бюджетно-податкової) політик. Зазначені інструменти є взаємопов'язаними, тому існує проблема їх оптимального набору з точки зору реалізації цілей державної політики у контексті досягнення як внутрішньої так і зовнішньої рівноваги .

В умовах глобалізації економічних процесів більший акцент у наукових дослідження робиться на зовнішню рівновагу. Зокрема, проблема забезпечення внутрішньої та зовнішньої рівноваги в умовах фіксованих валютних курсів, а також внутрішньої рівноваги при плаваючих валютних курсах детально розглянута у роботі П. Ліндрет [16, с. 384-412].

Четвертий напрямок вивчення економічної рівноваги деталізує підходи до вивчення рівноважних станів на мікрорівні, що розглядалась нами вище у межах концепції часткової ринкової рівноваги. Сутність даного напрямку

полягає у дослідженні *рівноваги на рівні окремих суб'єктів економічних відносин*, перш за все, споживачів та виробників (підприємств). Зокрема, рівновагу великих та середніх підприємств із децентралізованою організаційно-управлінською структурою також доцільно розглядати на внутрішньофірмовому рівні. Рівновага на рівні основних економічних агентів широко висвітлена у довідково-енциклопедичній літературі економічного спрямування: рівновага споживача [5, с. 156; 10, с. 319] та рівновага виробника [5, с. 156].

Узагальнюючи визначення терміну «рівновага споживача» (consumer equilibrium), можна сформулювати наступне його розуміння: структура витрат споживача на придбання набору товарів при якій максимізується загальна корисність даного набору (у межах існуючого бюджету), що має місце при рівності граничних корисностей (на одиницю витрат) товарів, що входять до набору.

Для забезпечення рівноваги виробник (підприємство), що намагається максимізувати свій прибуток, слідує аналогічним але більш складним умовам. Підприємства, що функціонують на конкурентних ринках обирають кількість ресурсів, які повинні бути витрачені та обсяг випуску враховуючи дві основні умови [11, с. 257-258]. По-перше, обсяг випуску встановлюється таким чином, щоб ціна кожного товару дорівнювала граничним витратам на його виробництво ($MC_1/MC_2=P_1/P_2$). Співвідношення граничних витрат може бути представлено у вигляді коефіцієнту, який показує умови трансформації одного товару у інший. По-друге, намагаючись максимізувати прибуток, підприємства, використовують таку кількість кожного ресурсу, щоб його граничний продукт у грошовому виразі дорівнював його ціні.

В сучасних умовах транснаціоналізації виробництва та ускладнення організаційної структури підприємств при вивченні рівноваги на рівні окремих економічних агентів необхідно також враховувати внутрішньофірмові відносини у межах окремого підприємства. Зазначені відносини формалізуються засобами управлінського обліку та трансфертного ціноутворення. Зокрема, систему трансфертного ціноутворення у комерційних

банках доцільно розглядати не лише з точки зору внутрішньобанківської рівноваги, а також враховувати її вплив на ефективність перерозподілу фінансових ресурсів в економіці держави [17, с. 283]. Більш детально порядок застосування трансфертного ціноутворення для забезпечення внутрішньої рівноваги банку нами розглядається у окремій роботі.

П'ятий напрямок щодо розуміння сутності рівноважних станів полягає у розумінні економічної *рівноваги*, як певної властивості системи, яка, перш за все, повинна враховуватись при розробці *економіко-математичних моделей* [7; 18; 19]. До даного напрямку можуть бути віднесені наукові концепції, що розглядалась нами у першій частині статті, які ґрунтуються на подібності рівноважних станів в економіці та інших природних та штучних системах. У статті В.Г. Чаплигіна [18] зазначається, що будь-яку економічну проблему можна сформулювати таким чином, що рівновага буде являти собою певний стан системи при якому задовольняються умови, які називаються «умовами рівноваги». Дані умови не є універсальними та підбираються індивідуально для побудови моделей рівноваги, що описують взаємодії в конкурентній економіці – стан економічної системи в умовах конкуренції у будь-який момент часу може бути виражений у вигляді вирішення системи нерівностей. На думку автора необхідно уникати використання поняття «рівновага» по відношенню до конкретної історичної ситуації і використовувати їх лише в теоретичному аналізі, коли існує можливість встановити усі змінні величини необхідні для визначення рівноважного стану.

У межах даного напрямку, також доцільно розглянути особливості врахування рівноваги у якості параметра макроекономічної моделі (квартальної прогнозної моделі (КПМ)), що розроблена та застосовується фахівцями Національного банку України для опису трансмісійного механізму монетарної політики в Україні [19, с. 59]. Однією із основних рис моделі, що виділені авторами, є чітко визначений і узгоджений рівноважний стан, який виражається у спрямовуванні траєкторії змінних моделі до рівноважних значень у довгостроковій перспективі: розв'язок КПМ прямує до чітко визначеного рівноважного стану, що є узгодженим із станом збалансованого зростання.

На нашу думку, шостим напрямком дослідження економічної рівноваги можна вважати *плюралістичний підхід* наведений у підручнику з макроекономіки Б. Фельдерера, Ш. Хомбурга [3, с. 24-26]. Вони зазначають, що поняття «рівновага» є вихідним у вченні про народне господарств і займає в ньому центральне місце. Проте воно не має єдиного або хоч би пануючого визначення, як наслідок, постійно виникає плутанина. На думку німецьких науковців розрізняють три головні концепції економічної рівноваги: методична, теоретична, нормативна.

Перша концепція пов'язана із природно-науковим розумінням і характеризує рівновагу як тимчасове досягнення спокою, стан інерційності. Економічна система знаходиться в рівновазі тоді, коли ендогенні змінні (при стабільних екзогенних змінних) не змінюються протягом певного часу. По-друге, теоретично поняття рівноваги по відношенню до ринку виражається в наступному: ринок звичайно знаходиться в рівновазі тоді, коли відповідають плани попиту і пропозиції. По-третє, нормативне поняття рівноваги часто ототожнюється з бажаним станом рівноваги, що зафіксований у законодавстві. Автори зазначають, що починаючи з 1967 року в ФРН «загальноекономічній рівновазі» надано нормативне визначення через визначення чотирьох господарсько-політичних цілей: стабілізація рівня цін, підвищення зайнятості, зовнішньоекономічна рівновага, пропорційне і безперервне економічне зростання.

Таким чином, ми дослідили основні напрямки визначення сутності економічної рівноваги. Для більш детального вивчення сутності рівноважних станів в економіці у їх взаємозв'язку пропонуємо розглянути класифікацію видів економічної рівноваги.

3. Класифікація видів економічної рівноваги.

Спробами класифікації видів економічної рівноваги активно займались вітчизняні та російські науковці. Однією із найбільш ґрунтовних видається класифікацію типів економічної рівноваги, що наведена у дисертаційному дослідженню Стародубовой Н. Н. [20, с. 21]. Зокрема, автор обґрунтовує

доцільність використання двох нових ознак класифікації економічної рівноваги: за фазами суспільного відтворення та за соціально-економічними наслідками.

На основі систематизації розглянутих у другій частині статті напрямків дослідження рівноважних станів в економіці, враховуючи наявні підходи щодо класифікації видів економічної рівноваги та власне розуміння сутності рівноважних станів в економіці, нами розроблено класифікацію видів економічної рівноваги (табл. 2).

Таблиця 2 – Класифікація видів економічної рівноваги

№ п/п	Критерій класифікації	Види економічної рівноваги	Сутність
1	За сутністю	ринкова	формалізується виключно через рівноважну ціну, як результат взаємодії попиту та пропозиції на ринку
		не ринкова	формалізується через параметри економічної системи, що не визначаються ринковим механізмом (теорія ігор і т. д.)
		проміжна	формалізується через параметри економічної системи, що опосередковано визначаються ринковим механізмом.
2	За методологічною основою	неокласична	рівновага є глибинною внутрішньою властивістю ринкового механізму
		неокейнсіанська	ринковий механізм не забезпечує автоматичного досягнення рівноваги
		неокласичного синтезу	врахування кейнсіанських розробок на неокласичній основі
		інші	врахування у якості методологічної основи підходів відмінних від зазначених основних наукових течій
3	За відношенням до дійсності	ідеальна	абстрактна модель, що характеризує теоретичні взаємозв'язки між величинами (переважно в умовах досконалої конкуренції)
		реальна	повністю обумовлюється закономірностями, що притаманні фактичним економічним процесам (переважно в умовах недосконалої конкуренції)
		змішана	має ознаки ідеальної та реальної економічної рівноваги
4	За охопленням ринків	загальна	усі ринки
		суміжна	декілька пов'язаних ринків
		часткова	окремий ринок
		не ринкова	формалізується через параметри, що не визначаються ринковим механізмом
5	За соціально-економічними наслідками	позитивна	характеризується економічним зростанням, низьким рівнем безробіття і т.д. (іноді ототожнюється з оптимальним станом економічної системи)
		негативна	не досягаються макроекономічні та інші цілі, що притаманні позитивній рівновазі
		детермінована	рівень позитивності визначається певними умовами
6	За врахуванням змінності економічних процесів	статична	фіксація параметрів для теоретичного вивчення їх відхилень від рівноважних значень
		динамічна	вивчення економічної системи у процесі її розвитку (часто інтерпретується, як циклічні коливання навколо точки

			рівноваги)
7	За способом формалізації за допомогою математичного апарату	лінійна	формалізує найпростіші (лінійні) зв'язки між параметрами
		нелінійна	визначається більш складними (не лінійними) зв'язками між показниками
		матрична	формалізує зв'язки між масивами параметрів
		стохастична	визначається досить складними зв'язки між показниками, що можуть мати імовірнісний характер
	спеціальний апарат (теорія ігор)		формалізує складні зв'язки між параметрами за допомогою окремого математичного апарату
8	За рівнем	глобальна	на рівні наднаціональної (світової) економіки
		макроекономічна	на рівні національної економіки
		мезоекономічна	на рівні регіону, галузі і т.д.
		мікроекономічна	на рівні окремих економічних агентів, перш за все, споживачів та виробників. Для останніх також враховується внутрішньофірмова рівновага.
9	За фазами суспільного відтворення	сфера виробництва	характеризується баланс факторів виробництва та елементів продуктивних сил
		сфера розподілу	визначається ефективним функціонуванням перерозподільних систем (фінансова, транспортна і т.д.)
		сфера обміну	визначається збалансованість попиту і пропозиції
		сфера споживання	визначається збалансованістю споживчих потреб та пропозиції товарів (послуг) за обсягами та структурою
10	За метою дослідження	теоретична	дослідження фундаментальних причинно-наслідкових зв'язків у соціально економічних процесах
		практична	результати вивчення рівноваги можуть безпосередньо використовуватись для прийняття економічних рішень
		теоретико-практична	метою є удосконалення теоретичних знань та розробка практичних рекомендацій
11	За видами ринків	товарів	встановлюється на ринках товарів та послуг
		факторів виробництва	встановлюється на ринках факторів виробництва: земля, робоча сила, капітал.
		грошей	встановлюється на грошових ринках
		не ринкова	безпосередньо не визначається на ринках

Оскільки сутність визначених видів економічної рівноваги розкрита у таблиці 2, більш детально зупинимось на аналізі запропонованих критеріїв класифікації у їх взаємозв'язку (рис. 2).

Як видно із рисунку 2, ми пропонуємо аналізувати ознаки економічної рівноваги з позицій основних теорій у межах яких ґрунтовно вивчалась економічна рівновага. Предмет досліджень зазначених теорій відображає сутність терміну «економічна рівновага» у контексті окремої теорії.

Нами виділено два основні критерії (1 та 2) які відображають логіку структурування взаємозв'язків між іншими ознаками та дозволяють визначити три типи (ринкова, проміжна, не ринкова) та шість підтипів (неокласична, лозаннської школи маржиналізму, неокейнсіанська, монетаризму, теорії ігор)

економічної рівноваги. Критерії від 3-го до 10-го дозволяють всебічно охарактеризувати визначені типи та підтипи економічної рівноваги.

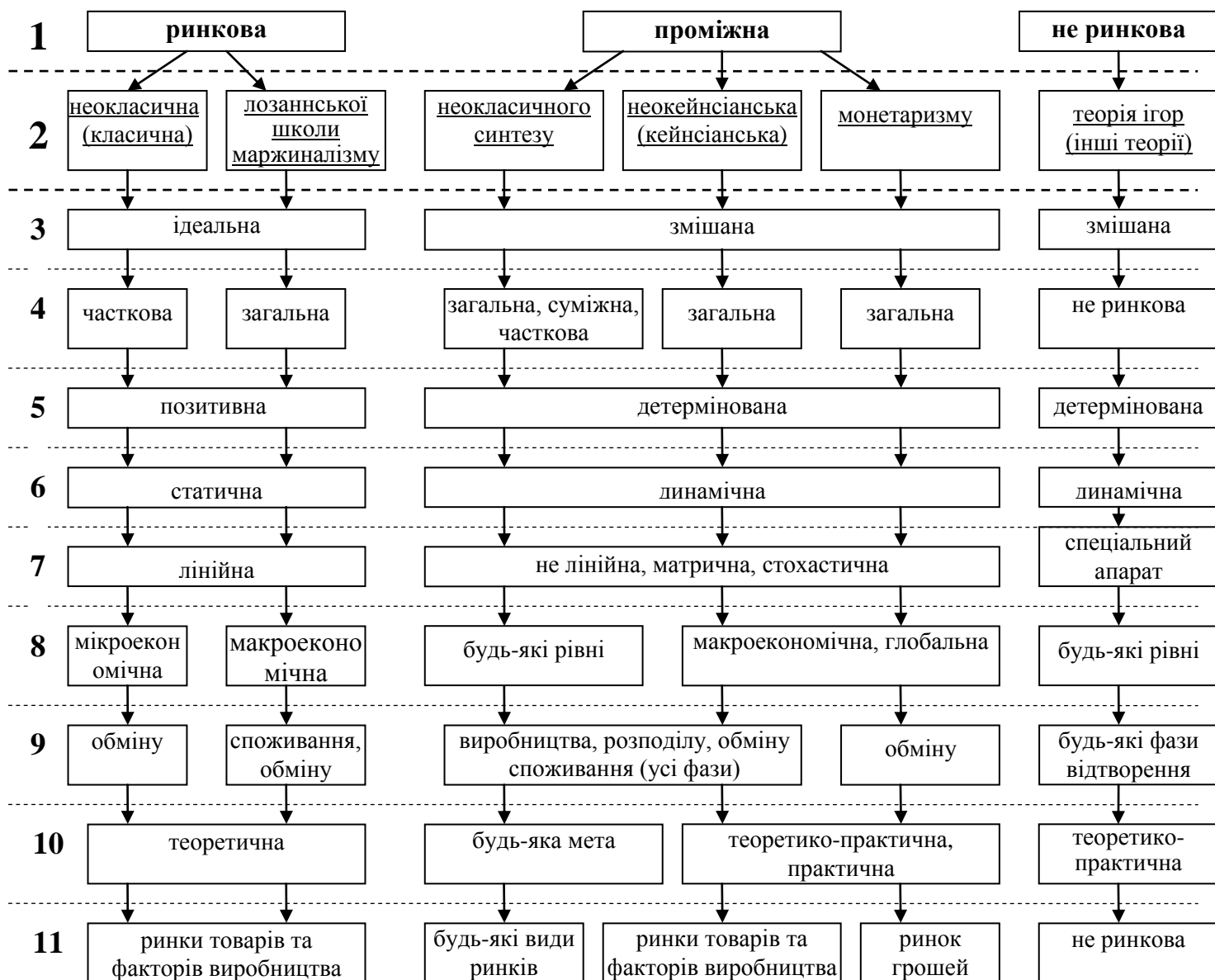

Рис. 2 Взаємозв'язок видів економічної рівноваги

Висновки.

У розрізі визначених на початку статті завдань, нами сформульовано ряд висновків. По-перше, поняття «рівновага» є імпліцитною характеристикою більшості суспільних (в тому числі економічних), природних та штучних систем. Підходи до визначення сутності рівноважних станів в економіці та інших науках є подібними, однак у природничих та технічних науках вони

характеризується більшим рівнем об'єктивності (підтвержені експериментально та формалізовані математично).

По-друге, нами вивчено шість напрямків за якими проводились дослідження економічної рівноваги, найбільш розповсюдженими з яких є часткова та загальна ринкова рівновага, рівновага споживача та виробника, рівновага як параметр економічних моделей. Вивчені напрямки є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими. Не зважаючи на суттєві відмінності, економічна рівновага в цілому характеризується збалансованістю та пропорційністю економічних процесів: виробництво та споживання, пропозиція та попит, виробничі витрати та доходи, матеріально-речовинні та фінансові потоки і т.д.

По-третє, розроблено комплексну класифікацію видів рівноваги та визначено взаємозв'язок між різними критеріями класифікації. Дана класифікація ґрунтується на систематизації та узагальненні існуючих підходів, а також відображає наше бачення структури та взаємозв'язку рівноважних станів в економіці.

Отримані результати розглядаються нами як методологічна основа подальших досліджень рівноваги на фінансових ринках.

Літературні джерела:

1. Энциклопедический словарь: репринтное воспроизведение издания 1890 г., Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон, Т.51 – М.: «ТЕРРА»,1992.
2. Большая Советская Энциклопедия (в 30 томах). Т. 21. Гл. ред. А.М. Прохоров изд. 3-е М. «Советская энциклопедия», 1975 г.
3. Фельдерер Бернанд, Хомбург Штефман. Макроекономіка і нова макроекономіка: Підручник/ пер. з нім. О. Буровнікової, А. Степаненка, К. Валуєва. К.: Либідь – Нічлава, 1998. – 464 с.
4. Большая энциклопедия: в 62 томах. Т. 40. – М.: ТЕРРА, 2006 – 592 с.
5. Словарь современной экономической теории Макмиллана. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 608 с.
6. Экономическая энциклопедия / Науч.-ред. совет изд-ва «Экономика»; Ин-т экон. РАН; Гл. ред. Абалкин. – М.: ОАО «Издательство «Экономика», 1999. – 1055 с.
7. Моделирование экономической динамики: учебное пособие / Харьковский нац. эконом. ун-т. - Х. : ИД ИНЖЭК, 2005. - 244 с

8. Цилин А.М. Методы оптимизации в необратимой термодинамике и микроэкономике. - М.: ФИЗМАТЛИТ, 2003. — 416 с.
9. Bellino Enrico. Full-cost Pricing in the Classical Competitive Process: a Model of Convergence to Long-run Equilibrium // Journal of Economics. – 1997. – N1. – P. 41-54.
10. Райзберг Б.А. Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. – 4-е изд., перераб. И доп. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 480 с.
11. Самуельсон Пол Э., Нордхаус Вильям Д. Экономика.: Пер. с англ.: 16-е изд.: Уч. пос. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2000. – 688 с.
12. Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика. В 2 ч. Ч.1: Макроекономіка: пер. с англ / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. - 13-е вид. - Львів : Просвіта, 1997. - 671.
13. Макаренко М.І. Бюджетно-монетарне регулювання цін у перехідній економіці України. – К.: Знання України, 2002. – 304 с.
14. Селищев, А. С. Макроэкономика: Открытая экономика. Причины экономического роста. Динамика рынков: учебник / А. С. Селищев ; ред. Е. Строганова. - 3-е изд. - СПб. : Питер, 2005. - 464 с
15. Белолипецкий, Василий Георгиевич Финансовое равновесие в условиях рыночной трансформации экономики России: диссертация доктора экономических наук : 08.00.10, 08.00.05 Москва, 2002 563 с.
16. Линдрет П. Экономика мирохозяйственных связей: Пер. с англ. М.: Прогресс, 1992. – 520 с.
17. Савченко Т.Г., Макаренко М.І. Система трансфертного ціноутворення в комерційних банках: Монографія - Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2008.- 238 с.
18. В.Г. Чаплыгин Устойчивость и равновесие, кооперация и координация в глобальном пространстве: Дж. Нэш versus Г. Штакельберг // Известия Томского политехнического университета. 2004. Т. 307. № 2
19. Монетарний трансмісійний механізм в Україні: Науково-аналітичні матеріали. Вип. 9 / В.І. Міщенко, О.І. Петрик, А.В. Сомик, Р.С. Лисенко та ін. – К.; Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2008. – 144 с.
20. Стародубова, Нина Николаевна Экономическое равновесие и влияние банковской системы на его параметры: диссертация кандидата экономических наук: 08.00.01 Челябинск, 2002 176 с.
21. Dutta Jayasri, Polemarchakis Herakles. Asset Markets and Equilibrium Process // Review of Economic Studies – 1990 – April – P. 229-254.

Савченко, Т.Г. Економічна рівновага: сутність та класифікація. [Текст] / Т.Г. Савченко // Економіка і регіон. – 2010. – № 2. – С. 106-115.